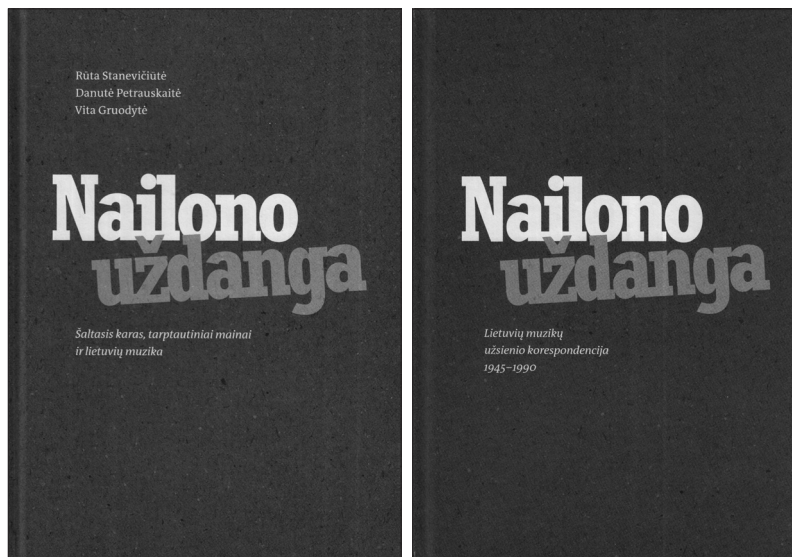

Recenzija

Mykolas Jurgis DRUNGA

Daugiabalsis dvitomis

Vytauto Didžiojo universitetas, Studentų g. 39, Kaunas, Lietuva
mykolas.drunga@vdu.lt

Stanevičiūtė, Rūta, Petrauskaitė, Danutė, Gruodytė, Vita
Nailono uždanga. Šaltasis karas, tarptautiniai mainai ir lietuvių muzika
Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2018. 353 p.

Stanevičiūtė, Rūta, Petrauskaitė, Danutė, Gruodytė, Vita (sud.)
Nailono uždanga. Lietuvių muzikų užsienio korespondencija 1945–1990
Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2018. 603 p.

Taip būtų buvę galima pavadinti ši trijų Lietuvos muzikologų Rūtos Stanevičiūtės, Danutės Petrauskaitės ir Vitos Gruodytės sukurtą ir įvairiais Lietuvos bei užsienio balsais suskambantį šiuolaikinės muzikos ir politikos istorijos veikalą. Tačiau autorės jam davė bene sugestyvesnį pavadinimą „Nailono uždanga“ su aiškia aliuzija į iš pradžių tikrai „geležinę“, o paskui vis pralaidesnę, tad nailoninę užtvarką tarp Vakarų ir Rytų, kurią Šaltojo karo metais vieni norėjo ardyti, o antri lopyti. Kiekvienu atveju autorės pasidalydamos temomis kartu atliko dviejų didelių tomų mokslinį darbą. Jį recenzuoti sunku pirmiausia dėl to, kad abiejuose tomuose sukaupta labai daug įvairios ir įdomios medžiagos, iš kurios aiškiai matyti, kaip gerai ji visa apdorota. Kas bent kiek rimčiau domisi XX amžiaus Lietuvos muzikos istorija ir okupuotos Lietuvos oficialiais ar asmeniškais ryšiais su išsivija, šiuose tomuose ras pakankamai gausios ir netgi daugeliu atvejų naujos informacijos, pateiktos ne impresionistiškai ir ne žurnalistiškai, o metodiškai ir moksliai – taip, kad ne tik Lietuvos bei lietuvių muzikos istoriją, bet ir okupuotos Lietuvos politinę praeitį mažėliau pažįstantis skaitytojas išsyk pajus šių tekstų brandumą, patikimumą ir, bent aš drįščiau sakyti, objektyvumą.

Pirmasis tomas

Jau vien iš turinio sauso išvardijimo recenzentui gali apsvaigti galva. Labai gerai, kad autorės ne tik aiškiai išdėsto, bet ir išsamiai bei tvarkingai apibūdina savo straipsnių tezes ir išvadas, kartais net po kelis kartus. Tad ši recenzija beveik ištiesai susidės iš pačių muzikologų tekstų gausių citatų ir iš jų kylančių recenzento apibendrinimų, klausimų, pasiūlymų bei vienos kitos kritinės pastabos.

Pirmąjį „Nailono uždangos“ tomą su paantrašte „Šaltasis karas, tarptautiniai mainai ir lietuvių muzika“ sudaro trys dalys (I. „Muzika ir geopolitika“; II. „Diptikas kultūrinio bendradarbiavimo tema“; III. „Muzikų tinklaveika“). Kiekvienoje dalyje pateikiami po du solidūs straipsniai. Pirmoje dalyje Rūta Stanevičiūtė gvildena temą „Lietuvių ir lenkų muzikiniai mainai Šaltojo karo metais: politinės uždangos ir kultūrinės asimetrijos“, o Vita Gruodytė žvelgia į „Lietuvą tarp Rytų ir Vakarų“. Antroje dalyje Danutė Petrauskaitė aptaria „JAV lietuvių santykius su okupuota Lietuva“ ir „Sovietinių institucijų ryšius su išsivija: muzikinis aspektas laikotarpio fone“. Trečiojoje, kaip rašo autorės, „susitelkiama į neformaliuosius ryšius ir sugrįžtama prie pirmoje dalyje

išskirtos geopolitinės perspektyvos – kultūrinių sampynų su Lenkija ir Vakarų Europa“.

Skyriuje „Epistemologinis žvilgsnis į korespondenciją: tyli intymų sferų istorija“ Gruodytė žvelgia į „saitų, per korespondenciją nusitiesusių už oficialios, uždaros makrosferos ribos, tinklą“ (p. 235). Autorės požiūriu, tokios „asmeniniais santykiais, idėjomis, troškimais ir galimybėmis pagrįstos individualios bendravimo iniciatyvos kūrė lygiagrečių (kūrybinę, intelektualinę) istoriją. Oficialiosios istorijos kontekste kaip kokiam (neteisėtame) šiltnamyje besiformuojančios ir besidauginančios individualios mikrosferos (intymus epistolinis pasaulis) buvo vienas iš tų negausių visuomenei prieinamų įrankių, kuriais buvo galima keisti savo kasdienę aplinką“ (p. 235). Autorės teigimu, „geležinė uždanga griuvo ne vien todėl, kad pati sistema nebeatlaikė laiko išbandymo, bet ir todėl, kad kritinė iš tarpusavio santykių gimusių pasijų, aspiracijų ir intencijų masė tapo svaresnė už oficialųjį, dirbtinį ideologizuotos tikrovės karkasą“. Iš karto pasakysime, kad Gruodytė įtikinamai ir reljefingai atskleidžia tai, kaip kai kurie Lietuvos muzikai ir muzikologai daugiau ar mažiau (ne)sėkmingai bandė pralaužti ir apeiti tarybinės sistemos pastatytas ir nustatytas užtvaras bei ribas.

Jau pirmos dalies skyrių „Lietuva tarp Rytų ir Vakarų“ Gruodytė pradeda polemizuodama su prancūzų muzikologe Wanda Landowski, kuri 1941 m. Paryžiuje išleistoje savo moderniosios muzikos istorijoje rašė: „Nuo 1939 m. Baltijos šalys buvo prijungtos prie Sovietų Sąjungos, ir kompozitoriai veikiausiai patirs tokių meistrų, kaip Šostakovičiaus, įtaką. Tai jiems neabejotinai suteiks galimybę kurti spalvingesnes, margesnes, šiltesnes partitūras nei anksčiau. Beje, įdomu pažymėti, kad kiekviena socialistinė sovietinė respublika raginama išsaugoti savo absoliučią meninę nepriklausomybę.“ Į tai Gruodytė reaguoja neigiamai ir pelnytai kategoriškai:

Lietuviškasis neoklasicizmas, neoromantizmas, serializmas, netgi minimalizmas kilo iš tiesioginių sąsajų su Vakarų Europos muzika. Kūryba liaudies muzikos pagrindu taip pat buvo artimesnė Bartoko stiliui – tai buvo naujos muzikinės gramatikos, modalinės kalbos stilistika, sukurta savosios liaudies tradicijos pagrindu, nieko bendra neturinti nei su pseudoliaudine muzika darbo masėms, nei su proletariato ideologija. Taigi jai pirmaisiais okupacijos metais tapo aišku, kad „absoliuti meninė nepriklausomybė“ bus neįmanoma ir kad teks derinti naujovėms galimybes su rezistencija nepageidautinioms dogmoms. (p. 71)

Toliau Gruodytė „nagrinėja aktyvias lietuvių kompozitorių ir muzikologų pastangas <...> gauti informacijos apie moderniosios muzikos naujoves, užmegzti tiesioginius ryšius su užsienio muzikais, išvykti tobulintis į užsienio renginius ar institucijas, paskleisti žinias apie lietuvių kultūrą <...>, tų pastangų rezultatus, tarptautinius atgarsius ir poveikį

nacionalinei savivokai. Autorė analizuoja ne organizacijų, bet pavienių individų nesisteminių veikimą kaip gyvybiškai svarbias lietuvių muzikinės tradicijos atnaujinimo iniciatyvas tęsiant dar tarpukariu pradėtą formuoti moderniosios muzikos tapatybę. Jos požiūriu, sovietmečiu lietuvių muzika atsidadė situacijoje, kurioje jos kūrėjai buvo priversti ieškoti būdų (ideologinių spragų), kaip išsaugoti savo erdvės kontūrus ir turinį. Atsivėręs neperžengiamas plyšys tarp fizinių (geografinių) ir psichologinių (meninių įtakų) sienų sukūrė ilgalaikę konfliktinę terpę, kurioje vidinės kūrybinės intencijos neatitiko politizuotos administracinės realybės“ (p. 15–16).

Antrame šios trečiosios dalies skyriuje „Artumo diskursas. Lietuvių muzikų neformalieji ryšiai vėlyvuju sovietmečiu“ Stanevičiūtė parodo, kaip tuo metu „Lenkijoje formavosi naujas požiūris į lietuvių kultūrą, leidęs lenkų kritikai per muziką apibrėžti naują lietuvių kultūrinę tapatybę, tolimą ankstesniems politizuotiems stereotipams, o lenkų naujoji muzika ir muzikologija prisidėjo prie moderniosios muzikos diskurso atsinaujinimo Lietuvoje“.

Pagrindas šiam Stanevičiūtės darbui jau padėtas jos parengtame, moksliskai labai rafinuotame pirmajame tomo skyriuje „Lietuvių ir lenkų muzikiniai mainai Šaltojo karo metais: politinės uždangos ir kultūrinės asimetrijos“. Jo tema – „į tarptautinių tyrimų akiratį rečiau pakliūvantys artimos kaimynystės ryšiai tarp dviejų komunistinių pasaulio šalių – Lenkijos ir Lietuvos. Čia susitelkta į šiuolaikinės muzikos pasaulį, kur skirtingais Šaltojo karo laikotarpiais muzikų bendravimas ir bendradarbiavimas vyko nevienodai intensyviai ir nestokojo kontroversijų. Ilgą laiką lietuvių muzika sklido Lenkijoje vien per vertikaliuosius kanalus kaip SSSR užsienio kultūros politikos (ir ekonomikos) dalis“ (p. 14–15). Atskleidžiama „lietuvių muzikos vieta ir funkcija įtakingų sovietinių institucijų – *Goskoncerto* (valstybinės koncertų agentūros) ir SSSR kompozitorių sąjungos – tarptautinėje veikloje. Vis dėlto apribojimus ir suvaržymus, kuriuos diktavo centralizuotas muzikos eksportas, padėjo įveikti ypatingas Lenkijos šiuolaikinės muzikos scenos vaidmuo tiek komunistiniame pasaulyje, tiek ideologizuotoje Vakarų ir Rytų priešpriešoje. Ši Lenkijos kaip svarbaus aksiologinio centro funkcija nagrinėjama analizuojant šiuolaikinės muzikos festivalio „Varšuvos ruduo“ lituanistinę tematiką: aptariamas renginio kaip „idėjų lango“ vaidmuo lietuvių muzikos modernėjimo procesuose, jo programų recepcija Lietuvoje, lietuvių muzikos pristatymai Varšuvos scenoje ir jų tarptautiniai atgarsiai. Autorė argumentuoja, kad lietuvių muzikos sklaidos ir kultūrinio supratimo proveržis Lenkijoje įvyko ne laisvėjant politiniams suvaržymams ir stiprėjant ekonominiams svertams per vertikaliuosius (centralizuotos institucijos) ir horizontaliuosius (nacionalinės organizacijos) ryšius, bet užsimezguose neformaliems saitams tarp neoficialiosios Lenkijos šiuolaikinės muzikos scenos ir instituciniu požiūriu

nepriklausomai veikusių lietuvių kompozitorių bei muzikologų. Tai paskatino visavertę lietuvių kompozitorių kūrybos reprezentaciją ir oficialiose Lenkijos scenose, suformavusią tarptautiniu mastu įtakingą lenkų kritinį diskursą apie lietuvių moderniąją muziką“ (p. 15).

Stanevičiūtės dalykiški (kaip ir Gruodytės), bet ne sausi straipsniai apie vėlyvuosiu sovietmečiu užsimezgiusius ryšius tarp lenkų ir lietuvių muzikų sukelia apetitą studijoms apie muzikinius ryšius tarp lietuvių ir kitų (artimesnių ar tolimesnių) jų kaimynų, pavyzdžiui, latvių, estų, suomių, švedų, vokiečių, italų, prancūzų, vengrų, čekų, slovakų, rusų, ukrainiečių ir t. t., muzikinių užmojų. Užuominų šiuo atžvilgiu jau yra abiejų autorių straipsniuose, bet jos prašosi praplečiamos ir papildomos (jei ne šių dviejų, tuomet ir kitų tyrėjų). Gerai, kad aiškiai formuojasi nauja Europos ir Lietuvos šiuolaikinės ne tik politinės, kultūrinės, socialinės istorijos, bet ir muzikologijos ekspertų srovė.

Visa tai sudaro tik pirmąją, trumpesnę (353 p.), „Nailono uždangos“ knygą. Antros, ne mažiau įdomios, bet gerokai ilgesnės (603 p.) knygos turinį apžvelgsiu netrukus. Tik prieš tai dar keletas pastebėjimų apie pirmąją knygą. Mane, subrendusį JAV lietuvių muzikinio gyvenimo aplinkoje, pirmiausia traukė du Danutės Petrauskaitės, apie kurią seniai žinojau, kad ji tikrai kompetentinga savo nagrinėjamų dalykų specialistė, straipsniai. Iš jų išmokau labai daug ko naujo. Pavyzdžiui, man iš pradžių paslaptina vargonininko, chorvedžio, bibliofilo, lituanistikos ir muzikos mokytojo Juozo Kreivėno (1912–1987) figūra perskaičius Petrauskaitės tekstą („JAV lietuvių santykiai su okupuota Lietuva“) tapo aiški, suprantama ir nepriekaištinga. Okupacijos laikais Kreivėnas idealiai sprendė klausimą, kaip sovietinių skriaudų ir kėslų akivaizdoje išėivijos lietuviui reikėtų laikytis, jeigu jis nedidindamas tų skriaudų ir nepasitarnaudamas tiems kėslams nori tėvynei kuo daugiau ir realiau padėti. Petrauskaitė savo straipsnio paskutinėje pastraipoje tai įžvalgiai reziumavo:

J. Kreivėno gyvybė užgeso prie vargonų Čikagos Aušros Vartų bažnyčioje. Tuo metu jau buvo išibėgėjusi „perestroika“, Lietuvoje vis drąsiau ėmė sklaidyti nepriklausomos valstybės atkūrimo idėjos, tačiau įvertinti šio bibliofilo atliktų darbų svarbą išėivijoje, matyt, dar buvo per anksti – prie kapo susirinko vien nedidelė grupelė bendražygių, o Šiaurės Amerikos lietuvių muzikų sąjungos pavėluotai jam skirta muzikos premija, pervesta Juozo Žilevičiaus-Juozo Kreivėno muzikos archyvu, sulaukė nevienareikšmiško LB Kultūros tarybos įvertinimo. Tik prabėgus dešimtmečiui nuo kultūrinių mainų entuziasto mirties šiai liūdnei sukakčiai paminėti buvo surengtas minėjimas, kuriame J. Kreivėnas buvo įvardytas kaip tautos vienytojas, humanistas ir... nesuprastas išėivijos rūpintojėlis. (p. 172)

Visas Petrauskaitės straipsnis nuovokiai ir detalai apžvelgia Amerikos lietuvių santykių su okupuotoje Lietuvoje

gyvenusiais žmonėmis istoriją. Pasiginčyti būtų galima tik dėl kai kurių smulkmenų. Pavyzdžiui, 116 puslapio 2 išnašoje ji rašo: „Senieji emigrantai, atvykę į JAV XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje, daugiausia priklausė socialiniam darbininkų bei valstiečių sluoksniui ir buvo mažai išsilavinę.“ Su tuo reikia sutikti, tačiau toliau ji dėsto taip:

Tėvyneje patyrę carinę priespaudą, o Amerikoje – skurdų gyvenimą, šie lietuviai greitai susižavėjo kairuoliškais idėjomis – ėmė sekti JAV komunistų pėdomis, tapo šios partijos nariais, įsteigė analogiškas lietuvių organizacijas, pradėjo leisti komunistinę spaudą ir praminė save „pažangiečiais“. Jie džiaugėsi okupacine Lietuvos valdžia ir buvo pagrindinis jos ramstis kovoje su ideologiniais priešininkais – naujaisiais emigrantais, dėjusiais daug pastangų, kad būtų atkurtas Lietuvos valstybingumas.

Tačiau toli gražu ne visi senieji emigrantai, gal net ir ne jų dauguma, susižavėjo kairiųjų idėjomis ar stojo į komunistų partiją. Kairiai ar „kairuoliškai“ nusiteikę buvo tik apie pusę visų to laiko emigrantų, o partinės priklausomybės atžvilgiu jie savo ruožtu buvo pasidaliję tarp demokratinių socialistų ir nuo jų atskilusių komunistų. Bet antrą ir, ko gero, didesnę senųjų emigrantų dalį vis dėlto sudarė vadinamieji „bažnytiniai“, t. y. tikintieji katalikai. Iš tiesų senojoje emigracijoje didžiausia, esminė skirtis ir buvo tarp „bažnytinių“ („atžgareivių“, „davatkų“ ir joms / jiems vadovujančių „juodaskvernių“) ir „laisvamanių“ („pirmeivių“, „bežbožnikų“, „sicilikų“). Ir vieni, ir kiti turėjo savo organizacijas (bažnytiniai – parapijas, laisvamaniai – klubus), spaudą, chorus, savišalpos ir kitokias kultūrinės bei socialinės veiklos draugijas. Po Antrojo pasaulinio karo į Ameriką atvykusių pabėgėlių bangoje šį senųjų emigrantų susiskirstymą iš dalies pakeitė ar papildė kitas ne mažiau fundamentalus skilimas tarp, iš vienos pusės, nuo sovietų bėgusių antikomunistų ir, iš antros pusės, komunistų valdžią Lietuvoje sveikinusiųjų ir tokią valdžią matyti Amerikoje trokštančiųjų, kurie daugiausia buvo dar užsilikę senosios emigracijos atstovai, iš šio pasaulio galutinai ir natūraliai pasitraukę iki XX amžiaus pabaigos. Jų vaikai ir vaikaičiai beveik visais žinomais atvejais neperimdavo senelių komunistinių pažiūrų.

Vienas didelis abiejų Petrauskaitės straipsnių nuopelnas yra tas, kad jais atkreipiamas reikiamas dėmesys į „pažangiųjų“ muzikinę bei kultūrinę veiklą ir ši veikla pagrįstai įvertinama. Išėivijoje ji daugmaž buvo ignoruojama – dažniausiai dėl to, kad išėivijoje, ypač po Antrojo pasaulinio karo, itin stipri buvo neperžengiama takoskyra tarp komunistų ir antikomunistų, kurie vieni su kitais beveik nebendraudavo. Kadangi į tokį bendravimą jie nežiūrėjo skersai, Kreivėnas ir kai kurie jo bendraminčiai (Niujorko „Vienybės“ redaktorė, koncertų organizatorė Valerija Tysliavienė, žurnalistai Salomėja Narkeliūnaitė, Edvardas Šulaitis, Almus Šalčius) buvo laikomi „trefnais“ – net ir tų išėivių, kurie, būdami griežti antikomunistai, bet ir pritardami apdairiam kultūriniam

bendravimui su Lietuvos lietuviais, lankydavosi „Šviesos-Santaros“ renginiuose ir burdavosi aplink „Metmenis“ bei „Akiračius“. Šie stipriai antikomunistiškai nusiteikę, bet ir atsargiam bendravimui pritariantieji vis labiau, artėjant atgimimo laikotarpiui ir ypač jam prasidėjus, sudarė išeivių daugumą, didesnę nei tokiam bendravimui iš principo priešinęsi vadinamieji „reorgai“, kuriems priimtinas Lietuvos lietuvis buvo tik partizanas arba Sibiro tremtinys, dar disidentas, o kiekvienas kitas – jei dar likęs gyvas, tai išdavikas arba neleistinai prisitaikęs „šiaudadūšis“. Petrauskaitė plačiai ir korektiškai atskleidžia visą šią išeivijos politinę ir ryšius su kraštu apimančią panoramą – gal net geriau nei daugelis kitų šia tema Lietuvoje pasirodančių publikacijų.

Antras tomas

Šioje knygoje skelbiami iš milžiniško, išbarstyto telkinio atrinkti per 500 reprezentatyvių laiškų, liudijančių temas „I. Padalyta Lietuva“ ir „II. Menas neturi sienų...“ Pirmoji tema dar suskirstyta į rubrikas „Tėvai ir vaikai“, „Ryšiai ir mainai“ ir „Lietuviškos kultūros rūpesčiai“, o antroji į rubrikas „Čiurlionis ir pasaulis“, „Muzikinių autoritetų paieška“ ir „Kūrybinės bičiulystės“.

Skyriuje „Tėvai ir vaikai“ ypač įdomūs pirmaisiais pokario metais rašyti Vinco Bacevičiaus laišškai sūnui Vytautui (kai tėvas buvo grįžęs iš Lenkijos į Lietuvą ir joje pasilikęs, o sūnus jau buvo išvažiavęs į Vakarų). Man gyvenant išeivijoje apie Bacevičių šeimą mažai buvo žinoma ir kalbama, nors iš tiesų (o ši įžvalga daugiausia Lietuvos muzikologų, ypač Petrauskaitės, nuopelnas) šią šeimą verta prisiminti jau vien dėl to, kad dvi jos atžalos, sūnus Vytautas ir jo sesuo Gražina, turėtų būti (iš dalies ir yra) minimos tarp svarbiausių savo šalių šiuolaikinių kompozitorių (Vytautas Bacevičius visada prisistatė lietuviu, o Gražina – lenke, kuri pasaulį išgarsėjo kaip Grażyna Bacewicz). Kaip tik dėl savo radikalios novatoriškumo ir atonalumo Vytauto Bacevičiaus kūryba išeivijoje buvo per menkai suprasta ir vertinama, nors jis pats nekomunistinėje lietuvių spaudoje pakartotinai bandė savo kūrybos motyvus paaiškinti. Vis dėlto jo priimtinumui išeivijoje kenkė ir tai, kad, kaip primena Petrauskaitė, jis gyvendamas „Pietų ir Šiaurės Amerikoje greitai rado bendrą kalbą su komunistais ir 1940 m. pasirašė po sveikinimo telegrama, skirta naujam LSSR vadovui Justui Paleckiiui, o skaitant korespondenciją darosi aišku, kad dėl to buvo kaltas ne tik jo kaip modernisto radikalumas, materialinis nepriteklius ir pasitikėjimas žmonėmis, žadėjusiais padėti išbristi iš skurdo, bet ir didžiulė tėvo įtaka. Pastarojo laišakai suvaidino nemažą vaidmenį Vytauto Bacevičiaus kairėjimo procese“, o pats Vincas Bacevičius aiškiai „simpatizavo sovietiniam režimui“.

Beje, galima suabejoti, ar dėl to, kad Vytautas Bacevičius „greitai rado bendrą kalbą su komunistais“, iš dalies

kaltas buvo „jo kaip modernisto radikalumas“. Paklausęs sūnaus Vytauto: „Kokiame stiliuje Tu dabar rašai?“, pats tėvas Vincas aiškiai išdėstė tarybinį požiūrį: „Pas mus modernizmas neigiamas. Muzika turi būti visai liaudžiai suprantama.“ Antra vertus, atrodo, kad tėvui Vincui rimtai parūpo sūnaus Vytauto lietuviškumas: iš dviejų pastarojo laiškų tėvas susidarė įspūdį, kad sūnus svetur gyvendamas pradeda pamiršti lietuvių kalbą. Apie tautinius lietuvių ir lenkų santykius dviejų tautybių Bacevičių šeimoje šiaip neužsiminta, o tai būtų tema tolesnei studijai – ir palyginimui su kitomis to meto dvitautėmis ar net tritautėmis (įtraukiant ir baltarusius) su Lietuva susijusioms šeimomis.

Šiaip jau šio širdies stygas užgaunančio „Tėvų ir vaikų“ skyriaus poskyryje „Ilgesio metai“ yra ir Antano Marijošiaus laišakai sūnams Broniui ir dirigentui Vytautui, Elenos Navickaitės-Martinonienės skausmą liudijantis susirašinėjimas su sūnumi Virgilijumi (dažnai prisidengiant slapyvardžiais, saugojantis nuo represinių struktūrų) ir Anelės Kairytės-Bajorienės vietomis ypač asmeniškai susirašinėjimas su sūnumi kompozitoriui Feliksui Romualdu. O poskyriuose „Įkalinta, bet nepalūžusi“ (apie Marijoną Rakauskaitę) ir „Broliai“ (apie brolius Marijošius ir Juozo Kreivėno giminaičius) yra tai širdgėlos, tai humoro perpinti laišakai artimiesiems ar pažįstamiems, kuriuose labai autentiškai skambančiais atgarsiais ataidi atskirtų giminaičių ar draugų ir pažįstamų individualūs nusiteikimai ir likimai. Skirtingų politinių, socialinių, psichologinių, buitinių aplinkybių nulemta pasisakymų ir patirčių įvairovė ženklina ir naujajai politinei istorijai itin reikšmingą skyrių „Ryšiai ir mainai“. Jame gerai atsispindi „Idėjiniai bendraminčiai, (ne)draugai ir bendradarbiavimo entuziastai“ ir ypač (bet ne tik) Juozas Kreivėnas poskyriuose „Bibliofilo aistra“ ir „Bandymai prisivilioti“.

Lietuvos muzikos istorijai svarbus skyrius „Lietuviškos kultūros rūpesčiai“, kuriame „klaipėdietiškų prisiminimų suartinti“ mintimis dalijasi išeivijos lietuvis Juozas Strolia su Lietuvos lietuviu Jonu Švedu, o šis su kitu išeivijos lietuviu Juozu Žilevičiumi. Itin daug dėmesio (kuriam suteikti, deja, čia neturime vietos) vertas poskyris „Kompozitorių godos ir darbai“. Į jį sudėtas ištisai įdomus ir intriguojantis Lietuvoje likusio Balio Dvariono susirašinėjimas su į Ameriką emigravusiu Vladu Jakubėnu (kurį man teko asmeniškai gerai pažinti), taip pat ir Jakubėnui rašyti Lietuvoje likusio Antano Račiūno laišakai. Be to, čia yra ir į Ameriką pasitraukusių Viktoro Vizgirdos ir Jeronimo Kačinsko laišakai Lietuvoje likusiam Julii Juzeliūnui, taip pat ir pastarojo susirašinėjimas su į Prancūziją pasitraukusiu ir joje antrą tėvynę radusiu Algirdu Juliumi Greimu. Galop (maloni staigmena!) sugrįžta ir Bacevičiai, šįkart per Kęstučio, vyriausiojo brolio, asmenį, kuris ne tik puikiai rašė lietuviškai, bet laiške Feliksui Bajorui dėkojo jam (o per jį Vytautui Landsbergiui) už jų rūpestį populiarinant Vytauto Bacevičiaus kūrybą Lietuvoje. Čia daug pasakantis

yra ir Kęstučio Bacevičiaus „žodelis dėl Vytauto ir Gražinos [Bacevičiūtės] kūrybos sugretinimo. Žinai, mielas Felikse, aš Vytauto ir Gražinos kūrybos nelyginčiau ir nespręščiau, katra tų asmenybių stipresnė ar vertingesnė. Kodėl? Todėl, kad tos asmenybės visai skirtingos. Tai du skirtingi, saviti pasauliai – abu labai turtingi“. Paskutiniame „Lietuviškos kultūros rūpesčių“ skyriaus poskyryje „Susitikę muzikologijos baruose“ dėmesio skiriama ir Juozui Žilevičiui su jo laiškais Juozui Gaudrimui bei Elenai Navickaitei-Martinonienei, ir Vytautui Landsbergiui, susirašinėjusiam su Juozu Žilevičiumi.

Toliau eina naujos informacijos kupinas skyrius „Menas neturi sienų...“ Jį sudaro trys poskyriai: (1) „Čiurlionis ir pasaulis“, kuriame sudėta „epistolinė čiurlioniana“ (daugiausia V. Landsbergio susirašinėjimas su Vakaruose gyvenančiais menininkais ar meno žinovais), (2) „Muzikinių autoritetų paieška“ (čia iš dalies pagrįsti, iš dalies ekscentriški, bet beveik visada argumentuoti ir užtat intriguojantys Vytauto Bacevičiaus pastebėjimai laiškuose Vytautui Montvilai, taip pat ir Montvilos bei Adeodato Tauragio susirašinėjimais su kompozitoriais ir muzikos institucijomis) ir (3) „Kūrybinės bičiulystės“, kur rubrikoje „Muzikologų horizontai“ sudėti Jacques'o Di Vanni laišakai Osvaldui Balakauskui ir Algirdui Ambrazui bei pastarojo susirašinėjimas su Dorothee Eberlein, taip pat ir Claude'o Baliffo laišakai Algirdui Ambrazui, o rubrikoje „Artimas kalbėjimas“ randame Juliaus Juzeliūno susirašinėjimą su Žibuntu Mikšiu, Jurgio Mačiūno susirašinėjimą su Vytautu Landsbergiu (tas susirašinėjimas, vykęs 1963–1965 m., daro blogą įspūdį apie Mačiūną, kuriam Landsbergis su aštriu sąmojumi bando įkrestti sveiko, racionalaus proto!). Iš Krzysztofo Drobos susirašinėjimo su Vytautu Landsbergiu bei Drobos laišku Feliksui Bajorui ir Osvaldui Balakauskui galima susidaryti nuomonę (ir, sakyčiau, ne tik Drobos), kad Bronius Kutavičius, Osvaldas Balakauskas ir Feliksas Bajoras – „geriausia, kas yra Lietuvos muzikoje“.

Norai ateičiai

Ši paskutinė pastaba kelia mintį, kaip gera būtų šiuos tris „geriausius“ lietuvius palyginti tarpusavy ar ir su trimis (ar keturiais) „geriausiais“ to amžiaus (o gal ir truputėlį vyresniais) lenkais, taip pat atitinkamai palyginti lietuvius ir su vakariečiais. (Gali būti, kad tokių komparatyvistinių studijų Lietuvos muzikologijoje jau yra, tačiau spėčiau, kad jų reiktų daugiau.) Minėjome ir Kęstučio Bacevičiaus pastabą, jog Vytauto ir Gražinos Bacevičių kūryba – tarsi du atskiri pasauliai. Įdomu smulkiau pasiaiškinti: kuo konkrečiai jie skiriasi? Ir ką jų skirtumai (taip pat ir bendrumai) apskritai sako apie moderniąją muziką ir jos galimybes, ribas ir turinį?

Būtų gera palyginti ir Kutavičiaus, Balakausko, Bajoro bei kitų daugiau ar mažiau ryškių Lietuvos modernistų

muzikinį braižą su išeivijos lietuvių modernistų Vytauto Bacevičiaus, Jeronimo Kačinsko, Juliaus Gaidelio, Dariaus Lapinsko ir „Nailono uždangos“ tomuose nepaminėto Jono Švedo (1927–1981) kūrybos bruožais. Ir kokį vaidmenį čia vaidino politinė ideologija?

Dar porą sugestijų kelioms kitoms studijoms. Kaip sovietinės okupacijos dešimtmečiais plėtojosi Latvijos ir Estijos muzikų ir muzikologų ryšiai su tų pačių profesijų Vakaruose įsikūrusiais latviais bei estais? Be to, kad ir ne visišką okupaciją, bent jau prievartinį įtraukimą į SSSR orbitą („Varšuvos sutarties organizaciją“) pergyveno ir kitos Rytų bei Vidurio Europos šalys. Kaip tuo laikotarpiu tų šalių muzikos ir muzikologijos darbuotojų ryšiai su kolegomis Vakaruose skyrėsi nuo tų, kuriuos stengėsi užmezgti ar iš tikrųjų užmezgė Lietuvoje likę muzikai ir muzikologai? Ir dar keli klausimai iš muzikos srities: ar ir kaip šiuo atžvilgiu nuo vadinamosios rimtosios (klasikinės) muzikos skyrėsi populiarioji, pramoginė, estradinė muzika? Kiek ir kaip pastarosios kūrėjus Lietuvoje (ar ir kitose diktatūriškai komunistų valdomose šalyse) veikė atitinkamos srovės ar pavyzdžiai Vakaruose?

Bet ne tik muzika buvo ta arena, kurioje Šaltojo karo laikais reiškėsi Rytų ir Vakarų konfliktas ir kūrėjų bandymai laviruoti. Lietuviams stipriai reiškiantis kaip muzikams modernistams tiek (vėlyvaisiais) okupacijos metais Lietuvoje, tiek išeivijoje, dar labiau pastebimi jų pasiekimai literatūroje nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos išeivijoje – veikiausiai pagrįstai sakoma, jog per tris pirmuosius okupacijos dešimtmečius (maždaug 1940–1970 m.) vertingiausių lietuvių literatūrą kūrė ne Lietuvoje likę, bet iš jos pasitraukę rašytojai. Turbūt tas pats galioja ir grafikai, o gal ir tapybai. Šiems teiginiams pagrįsti ar, kur reikia, pakoreguoti (papildyti ar atimti) moksliniai darbai Lietuvoje šiandien jau pradėti, bet, ko gero, toli gražu dar neužbaigti.

Atskiro traktavimo reiktų kalbotyrai (lingvistikai), kuriai per okupacijos dešimtmečius didelius įnašus sukrovė tiek Lietuvos, tiek išeivijos kalbininkai. Kituose humanitariniuose ir socialiniuose moksluose padėtis kitokia ir taip pat aiški: okupuotoje Lietuvoje (ir visame Rytų bloke) šie mokslai vargo, o išeivijoje (ir visame Vakarų pasaulyje) jie daugiau mažiau klestėjo.

Tas pats ir su žurnalistika. Kaip susitikime su Vytauto Didžiojo universiteto viešosios komunikacijos studentais 2010 metais kalbėjo Vladimiras Posneris:

Tarybų Sąjungoje tikrų žurnalistų nebuvo, buvo tik Didžiojo Tėvynės karo kariai. Kokia yra aukščiausia kario užduotis? Klausyti viršininkų. O tikro žurnalisto pirma užduotis yra pateikti faktus.

Analogiškai SSSR okupacijos laikais Lietuvoje tikrų žurnalistų nebuvo (nebent tokiais laikytime pagrindžio spaudos bendradarbius). Išeivijoje jų buvo, bet ir tai ne visi žurnalistai stengdavosi nešališkai nušviesti įvykius ir

poslinkius. (Tiesa, vadinti dalykus tikrais jų vardais, pavyzdžiui, komunistinius žudikus ir okupantus – komunistais, žudikais ir okupantais, nėra šališka.)

Beje, dar pratęsiant pageidavimų sąrašą, jei jau išdrįsta ir sugebėta praskleisti tokią intymius politinius dalykus slėpusią „Nailono uždangą“, labai norėtusi išvysti ir Antano Sniečkaus, Justo Paleckio, Antano Venclovos bei daugelio kitų tarybinių laikų veikėjų bei įžymybių politinio, kultūrinio ar buitinio turinio laiškus savo vaikams, artimiesiems ir partiniams (ne)draugams. Juk dabar, tikėkimės, niekas už tokios korespondencijos viešinimą nepersekios ir į kalėjimą nesodins, bet tokio viešinimo reikia istorijos pažinimo ir visapusiško jos dalyvių įvertinimo labui.

Bendra išvada apie čia recenzuojamą dvitomį būtų ta, kad jis – modelis, kaip papildomos studijos minėtais klausimais galėtų atrodyti. Tai knygos, kurios pagaliau labai realiai bent vienu svarbiu aspektu (muzikologiniu) pradeda ir padeda sujungti sovietinės okupacijos atskirtas lietuvių tautos dalis. Jos taip pat duoda pavyzdį, kaip tą darbą kitais aspektais būtų galima pradėti ir baigti. Kaip abiejų knygų pliusus privalu paminėti: jose nepasitaiko beveik jokių korektūros klaidų, asmenvardžių rodyklės kruopščiai parengtos ir išsamios, o pateikta santrauka anglų kalba yra aukšto lygio – tai akademinuose leidiniuose pasitaiko per retai.

Recenzija perspausdinta iš VDU žurnalo
Darbai ir dienos, 2021, Nr. 75, p. 175–184